

**Roger Fjellström**

## **Exempel från utkanten**

Recension av boken *Exemples makt*, Stockholm 2005,  
*Pedagogiska magasinet*, nr 4, november 2006.

I en essäsamling diskuterar filosofen Tore Nordenstam lärt och initierat *Exemples makt*. Boken visar att vi måste närma oss något med omsorg om sammanhangets detaljer och fenomenets historia för att förstå det. I detta vidrör Nordenstam kärnan när det gäller egenarten hos humanistisk forskning. De exempel han diskuterar är begreppsbildningar, dikter, konstverk, lagar på juridikens område etcetera.

Det finns en dubbelhet när vi talar om exempel. Ett exempel är något enskilt, men samtidigt en instans av något allmänt, formulerat eller formulerbart i någon generell princip. Forskare inspirerade av naturvetenskap ser de generella principerna som huvudsaken. Gentemot dessa hävdar Nordenstam att exempel inte är blotta bihang till, illustrationer av eller pedagogiska hjälpmedel för generaliseringar. Åtminstone för humanioras del är förhållandet snarare det omvända.

Nordenstams bildningsväg är för övrigt exemplarisk. Medan andra svenska filosofer installerade sig i den dominerande anglosaxiska akademiska sfären med bekanta, upparbetade teoretiska fält, sökte sig Nordenstam till Afrika och främmande moraliska föreställningar. Arbetet resulterade i avhandlingen *Sudanese ethics* 1968. Efter hemkomsten flyttade han till Norge, med dess mångsidiga och spänningsfyllda intellektuella miljö, där han till pensioneringen för några år sedan verkade som filosofiprofessor i Bergen.

Som forskare har Nordenstam vigrt rört sig i gränstrakterna mellan filosofi, konst och vetenskap. Han tycks hela tiden ha sökt utkantspositioner för att kunna se saker på ett nytt sätt. I detta ligger en stark känsla för att finna det särskilda, det unika, personliga. Det är vad exemplet handlar om för honom

Han driver tre huvudteser, vilka turneras på olika sätt genom boken. Den ena är att principer är intressanta i den mån de hjälper oss att förstå det enskilda, vilket är vad som mest intresserar oss människor, framlevande våra liv i enskildheternas värld. Den andra är att

de principer som är tillgängliga för oss inte förmår ge en fullständig förståelse av det enskilda, där finns alltid något som inte låter sig reducera till principer. Exemplet rymmer alltid mer än vad det exemplifierar, vilket stängt taget gör att exemplifieringsrelationen upphävs. Den tredje är att det oreducerbara i det enskilda ändå förmår att intellektuellt gripas, fast med kringgående snarare än logiskt deduktiva rörelser, där de förra kombinerar beskrivande, tolkande och upplevande.

Nordenstams synsätt är i dag i frontlinjen exempelvis inom etiken (där det ibland betecknas som "partikularism", motsatsen till "generalism"). Det har relevans för lärarna, bland annat för hur man ska förstå förhållandet mellan deras principmässiga yrkesetik och deras i enskildheter praktiserade yrkesmoral.

## Mats Furberg om Tore Nordenstam 1959

(Göteborgske Spionen nr 5, 1959, s. 20)



I barnår lär Tore Nordenstam ha spräckt en dörr i ilska över att något gick honom emot. Så våldsamma former tar sig hans affektutbrott inte nu längre, till lycka för Villa Medicis möblemanng som annars torde ha blivit kaffeved under fjolårets GFS-sammanträden, när han höll i klubban (lånad från GUS och i behov av snar reparation). I stället tar han i trängda lägen fram en patriarkalisk auktoritet, granskar lätt vint den uppstudsige genom de hornbågade, rör oroligt på sig och mumlar eftersinnande: »Jag förstår inte», varefter han noggrant reder ut varför han inte begriper och reder ut det i pedagogiska och efter auditoriets fattningsgåvor avpassade ordalag – han använder sig då oftast av ord som inte överskrider tre stavelser.

»Jag förstår inte» är det vanligaste uttrycket i Tores mun. I teoretisk filosofi, i praktisk filosofi, i tyska och litteraturhistoria och estetik, i Göteborg, Uppsala, Stockholm och Oxford har han suttit och sett diskret förvånad ut och inte begripit mycket. Det brukar inte dröja länge förrän det går upp för folk att det inte beror på bristande förståndsgåvor. (Den klarheten nådde dock aldrig ett par personer i GFS, men det är inte Tores fel.) Medan han ännu bar polisonger och hyllade sig till en sorts nypositivism, förargade och bedrövade han åtskilliga herrar i framskjutna akademiska positioner genom att klassificera deras tankeansatser med nypositivisternas

älsklingsterm »nonsens» (liksom med sin vana att titulera herrarna »Ni»); numera tar sig förkastelsesdomen formen: »Det där kan ju betyda så många olika saker, och jag förstå inte riktigt vilken du avser. Det vore bra om du kunde precisera det lite mer.» Upprepad med jämna mellanrum gör denna försynta uppmaning effekt – åtminstone ger den affekt. Så vandrar licentianden sin gång mot ett hägrande lektorat i Åmål eller en professur i teoretisk filosofi; han är ännu inte helt säker på vilketdera.

Fritiden förnöter han med att vara hos Kerstin eller spela teater eller översätta Hans Sachs till svensk knittel eller se på teater eller kliva omkring paraplybeväpnad i markerna och fundera på skillnaden mellan analytiska och syntetiska satser. Att på främmande orter göra nyförvärv till privatsamlingen gatskyltar hör till den mer betungande hobbyverksamheten.

Ordförandeskapet i GFS kvalificerade omgående till den högsta ärepost som kommit Tore till del: med acklamation har han valts till Master of Mads i den välbehövlige sammanslutningen Mad Society, där han med terapeutens iver håller fingret på nationens puls. Det är en händelse som ser ut som en tanke att han också sitter med i FFS' förvaltningsnämnd, där han lär få användning för sin förmåga att inte begripa. Han bär dock sitt öde med fattning, är merendels munter och hittas stundom med tårade ögon över Nils Bolanders herdabrev.

**M.F.**

# Stig Strömholm om *Från konst till vetenskap*

(Svenska Dagbladets understreckare 21.10.1993)

**Tore Nordenstam: Från konst till vetenskap. 228 s. Carlssons bokförlag. Ca 242:-.**

En engelsk vän, ivrig bergsvandrare, berättade en gång för mig hur han under en vandring i skotska högländerna låtit undslippa sig några klagande ord när han mot slutet av en lång dag av forsande regn mötte en gammal fåraherde i en sluttning. "Vad då?" blev svaret. "Det är en fin dag – i sitt slag." Herdens syn på tingen skulle i ett högtidligare sammanhang ha kallats relativism och på vissa områden historicism (eller historism): sådana händelser och skeenden som berör människor är inte mer eller mindre lyckade varianter disciplinerna är en enhetlig och oföränderlig väsenkärna; de måste förstås och bedömas på sina egna premisser, inte i förhållande någon evigt giltig norm. Det tog lång tid för det europeiska vetenskapliga tänkandet att nå fram till denna insikt. Till någon gång mellan 1770 och 1830, olika för olika vetenskapsområden och olika länder, förlägger professor Tore Nordenstam, sedan tjugofem år verksam i Bergen, det historiska (eller historicistiska) synsättets genombrott i den västeuropeiska kulturfären. Hans regogörelse för denna idéhistoriska händelse återfinnes i *Från konst till vetenskap*, en av dessa böcker som man läser med nöje, tacksamhet och stigande övertygelse om att detta är en läsning man gärna rekommenderar.

I sina inledande definitioner resonemang drar Nordenstam en åtminstone preliminär gräns mellan humaniora och samhällsvetenskaperna. Att det djupaste diket går mellan hans ämne och de matematisk-naturvetenskapliga (inklusive medicinska, farmaceutiska och teknologiska) disciplinerna är en självklarhet. Kapitlet avslutas med en bestämning av olika typer av "humanistisk kunskap": teoretisk kunskap, dvs sådan som kommer till uttryck i påståenden om fakta ("Goethe dog 1832"); "förtroghetskunskap", som innebär inövat kunnande om ett eller flera empiriska områden och om vetenskaplig tradition på dessa fält; slutligen "färdighetskunskap", förmågan att tillgodogöra sig och använda kunskapsområdets speciella färdigheter av språklig och annan art.

Det hör till framställningens förtjänster att begreppet "humaniora" här får den tämligen lösa ytterkontur som behövs för att hjälpligt avgränsa ämnet medan

preciseringarna kommer i det historiska sammanhang där de hör hemma. Vad "humaniora" är bestäms från period till period, allteftersom detta eller angränsande vetenskaps- och kunskapsområden mottar nya impulser.

Det enda man enligt min mening kan anmärka på är att Nordenstam ägnar släktskap och gränsförhållande till *samhällsvetenskaperna* alltför liten och osystematisk uppmärksamhet. En oftare återkommande gränsbestämning hade varit av värde; särskilt från 1700-talets mitt och framåt och i synnerhet på tal om det senaste halvseket med dess tidvis ganska förvirrade vetenskapsteoretiska debatt, där en viss samhällsvetenskaplig imperialism tidvis kunnat förmärkas.

Är humaniora i kris? frågar Nordenstam och återger inlägg i de senaste årens debatt i Norge och Sverige. Hans egna svar studier har en snarast optimistisk klang. Att de humanistiska vetenskaperna är fattiga och i många hänseenden står i skuggan (liksom teologi och juridik) av naturvetenskap, teknologi och medicin medger han självklart. Samtidigt pekar han på en ökning av intresset för humanistisk forskning som rådgivare i framtidens samhällsbyggande och även på näringslivets ökade behov av kulturell kompetens, särskilt i internationella relationer. De hotfulla tecknen i skyn ter sig kanske mörkare än Nordenstam tecknar dem, i varje fall från svensk utkikspunkt.

Att bygga upp en kultur, liksom ett forskningsfält, är något som kräver tid och arbete. Nordenstams skildring av den norska 1800-talsutvecklingen är illustrativ. I minst femtio år har nu ett massivt socialt tryck, med makt, status och ekonomi som argument, pressat de intellektuellt mest framstående unga, särskilt bland männen, i riktning mot naturvetenskapliga, medicinska, tekniska och ekonomisk-juridiska studier.

Att styra tillbaka ens en betydande del av dessa allmänbegåvningar till humanistisk studier kräver omfattande insatser – om det nu ens är önskvärt – och tar tid. Det kan vidare inte råda någon tvekan om att den *allmänna* utbildningsnivån i vårt samhälle höjts på ett så påtagligt sätt på en rad områden (dit humaniora *inte* hör) att den respekt som omgav traditionell bildning av "skoltyp" i stor utsträckning försvunnit. Det präglar i hög grad läraryrkets ställning, och det drabbar särskilt hårt humanisterna. Till bilden hör – skenbart paradoxalt – att samtidigt som den generella nivån har höjts, har de traditionella bildningskomponenterna försvagats i så hög grad att en allt större del av inflytelserika grupper inte kan identifiera en humanistisk kultur. Ett latinitat i en politisk eller annan offentlig församling uppfattas som löjeväckande, inte imponerande.

Nordenstam nämner den humanistiska forskningens tilltagande specialisering som ett motiv för dess försvagade ställning: bilden av den klassiskt bildade renässanshumanisten eller nyhumanismens allsidigt utvecklade personlighet är svår att hålla vid liv när dessas sentida efterföljare bedriver en verksamhet, som av många uppfattas som smal eller rentav knappologisk. På samma sätt som man i dag kan fråga sig om inte våra språkvårdare och traditionsbevarare alltför lätt uppgivit normativa försvarspositioner. I en strävan till öppenhet och tolerans har humanisterna på vissa områden släppt på anspråk, i fråga om bildning och språklig nivå.

Den mycket filosofiskt resignerade kan trösta sig med reflexioner i sant historisk anda: teologerna hade sin dag i solen till gott och väl 1700; juristerna blommade som bäst mellan 1200 och 1500 och kom igen på 1800-talet; humanisterna hade sin höjdpunkt på 1500-talet och 1800-talet. När Henrik IV av Frankrike omkring år 1600 mottog furstliga gäster, tog han dem med till sin nyreformerade hovrätt, parlamentet i Paris, för att imponeras av advokaten Marions pläderingar. I dag trakteras besökande furstar med annan kost. Det är andras dag i solen ...

Det är gott att i behaglig skugga få läsa en så utmärkt bok.

## **Jerker Lundequist om *Fra kunst til vitenskap***

**(Nordisk Arkitekturforskning 1992:2, s. 140-143.)**

Tore Nordenstam:

### **Fra kunst til vitenskap.**

Sigma Forlag, Norge 1989

(Boken finns också på svenska:

### **Från konst till vetenskap.**

Carlssons förlag, Stockholm 1992.)

Vetenskap är – bland mycket annat – ett särskilt sätt att tänka. Detta tänkande är emellertid inte någonting givet, utan någonting som har vuxit fram historiskt och som har omvandlats och utvecklats genom olika kulturer och tidsepoker. Bergenfilosofen Tore Nordenstams förnämliga lilla bok, går genom det vetenskapliga tänkandets historiska framväxt, dock med tonvikten lagd på de humanistiska disciplinernas utveckling.

Humaniora utgör alltid en ram kring andra typer av forskning, antingen vi talar om teknologisk, naturvetenskaplig, samhällsvetenskaplig eller beteendevetenskaplig forskning, eftersom humaniora utvecklar vår förmåga till förståelse av det objekt eller den fråga vi undersöker. Denna förståelse utgör en grundförutsättning för att vi skall kunna förklara någonting, oavsett vilket ämnesområde man arbetar inom.

Nordenstams bok är ett försök att besvara en grundfråga: Vad *är* humaniora?

Han inleder sitt *klargörande* av begreppet humaniora i tre preliminära, ganska olika definitioner:

– som det vetenskapliga studiet av konst, litteratur, musik, poesi, vetenskap,



religion;

- som det vetenskapliga studiet av all konventionsstyrd social verksamhet;
- som det vetenskapliga studiet av livsformer eller livsstilar.

Nordenstam går sedan vidare och redovisar ett antal konkreta fall som visar vad humanister faktiskt *gör* – dvs. att *tolka* de objekt (böcker, föremål, texter, musikstycken osv.) som de har att handskas med. I detta tolkningsarbete ingår, menar Nordenstam, att identifiera och artikulera de "tysta" regler och konventioner som finns i en praxis. När Nordenstam skall klargöra vad han menar med detta, hänvisar han till det paradigmatiske exempel som styr utvecklingen på detta område – dvs. studiet av språkets grammatiska regler. Dessa regler fanns, och användes, långt innan de uttrycktes och förklarades av forskningen. Motsvarande "grammatik" kan, menar Nordenstam, återfinnas inom nästan varje verksamhetsområde, delvis som "tyst" och underförstådd, delvis som uttalad och medveten. Forskarens uppgift är att identifiera och klargöra dessa regler, framför allt genom att redovisa exempel på dessa reglers användning.

Nordenstam härleder vetenskapsbegreppets ursprung från uppfinnandet av skrivkonsten ca 4 000 f. Kr. Därefter för Nordenstam med lätt hand läsaren framåt genom vetenskapens historia. Även om man hört berättelsen förr, så är den väl värd att berättas på nytt och Nordenstam lyckas avlocka sin historia nya infallsvinklar genom att koncentrera sig på de centrala begreppens uppkomst och utveckling.

Vetenskapens egentliga uppkomst förlägger Nordenstam till det tänkande som utvecklades i det gamla Greklands stadsstater. Grunderna till det moderna vetenskapliga tänkandet föddes således här och kan formuleras: (i) att det skall finnas etablerade och erkända metoder för framtagning av ny kunskap, och (ii) att det skall finnas metoder för prövning i efterhand av kunskapens pålitlighet.

De grekiska filosoferna utvecklade ett vetenskapsideal som sedan kom att dominera långt in i renässansen: (i) att vetenskapens objekt är eviga och oföränderliga, (ii) att vetenskapliga påståenden bör vara aprioriska (nödvändigt sanna), och (iii) att vetenskapen bör ha en axiomatisk uppbyggnad.

Det fanns således inte plats för *historisk förändring* i de gamla grekernas världsbild, utan historien uppfattades som cyklisk, i ständig kretsgång. Kärnan i det vetenskapliga arbetet ansågs länge, i princip ända fram till slutet av medeltiden, vara försöket att formulera aprioriska sanningar om människans väsen, samhällets natur, konstens väsen osv. Den världsbild som präglades var statisk.

Senmedeltiden innebar en början till en institutionalisering av vetenskapssystemet. Under tidig medeltid hade man tre vetenskapliga kulturer: latinspråklig, grekiskspråklig, och arabiskspråklig. Mot slutet av medeltiden uppkom en integration mellan de tre språkområdena, som till slut kom att blomma ut i renässansen.

Ordet renässans myntades emellertid först på 1700-talet i upplysningstidens Frankrike. Man menade då den nyordning som uppkom under 1400-talet i Italien och som kulminerade i 1700-talets upplysningstid i Frankrike. Framför allt innebar renässansen en frigörelse från de auktoriteter som hittills hade styrt tänkandet. I stället för av kyrkan utsedda auktoriteter skulle nu, från och med upplysningen *förnuftet* styra. Emellertid lyckades de klassiska vetenskapsidealerna hålla sig kvar ganska länge inom de ämnen vi idag kallar humaniora – de första stora förändringarna uppkom således inom områden som kyrkan inte intresserade sig så mycket för, främst medicin och naturvetenskap. Den naturvetenskapliga revolutionen genomfördes därför redan under 1500- och 1600-talen, medan de humanistiska vetenskaperna fick vänta på sin revolution till 1800-talets början.

Den naturvetenskapliga revolutionen hade sin kärna i utvecklingen av mekaniken. Om Euklides' *Geometri* utgjorde det paradigmatiske exemplet för den äldre vetenskapssynen, så blev Newtons *Principia Philosophiae naturalis mathematica* den stora förebilden för den nya naturvetenskapen.

I diskussionerna om vad som är vetenskaplig metod hade man hittills endast talat om *deduktion*, dvs. logisk härledning av teorem från givna premisser, och *induktion*, dvs. generaliseringar från ett antal enstaka fall. Med den nya mekaniken introducerades ett tredje sätt - *den hypotetiskt-deduktiva metoden*. Skillnaden mot förr bestod i att man inte längre krävde att premisserna skulle vara aprioriska, dvs. nödvändigt sanna, utan att de skulle vara empiriskt prövbara. Det blev också tillåtet att ställa upp premisserna hypotetiskt, dvs. som kvalificerade gissningar, att pröva efter hand.

Man introducerade också experimentet, dvs. en kontrollerad situation ur vilken man kunde abstrahera bort störande faktorer, och man började formulera sig med ett abstrakt, idealiserat språk, gärna utformat som matematiska formler.

Den humanistiska revolutionen kom således att inträffa senare än den naturvetenskapliga – och brytningen med medeltidens aristoteliskt-platoniskt inspirerade vetenskapsideal kom främst att gälla den *statiska* syn på människa, samhället och historia som karakteriserade den gamla tiden. Humanioras revolution innebar att man började se på människan, historien och samhället som någonting föränderligt. Begreppet *utveckling* blev centralt.

Det var först på 1700-talet som utvecklingstanken formulerades, först av retorikern Giambattista Vico, men hans tankar fick inte något omedelbart genomslag. Det var först 50 år senare vare som den tyske filosofen Herder lyckades få gehör för liknande idéer.

Herder menade att historiska händelser skulle tolkas i termer av *tiden*, *platsen* och *folkkaraktären*. Det som fysiken och mekaniken hade uppnått via kontrollerade experiment, borde humaniora uppnå genom *källkritik*. Alla historiska händelser och ting har mening, till skillnad från av naturen frambringade händelser och ting. Därför

måste företeelserna inom den mänskliga sfären *tolkas*, på sina egna premisser.

Humaniora kom på så vis att ställas i den framväxande nationalismens tjänst. Kulturfenomenens historia blev ett sätt att artikulera den egna nationens eller det egna folkets *anda*.

Vid början av 1900-talet var humanvetenskaperna etablerade som vetenskaper. Man hade utvecklat solida vetenskapstraditioner, gedigen metodkunskap och en rik begreppsapparat. Både människa och samhälle uppfattades som någonting som förändras över tiden, och humanvetenskapernas uppgift var att beskriva och analysera dessa utvecklingsförlopp.

Man började emellertid kritisera dessa uppfattningar i början av 1900-talet, och kritiken kom så småningom att åstadkomma en drastiskt förändrad syn på språk, kultur, historia och människa. Bidragande till detta var upptäckter och idéer ur psykologin (t. ex. Freuds psykoanalys), inom lingvistik (t. ex. Saussures strukturalism), inom antropologin (Lévi-Strauss m. fl). Hermeneutiken förändrades (Gadamer), liksom historieforskningen (Annales-skolan), språkvetenskapen (Noam Chomskys transformationsgrammatik), litteraturkritiken (den s. k. nykritiken), filosofin (genom framväxten av riktningar som fenomenologi, existentialism, språkfilosofi och pragmatisk filosofi).

t

Humanvetenskaperna sysslar ju med människans kulturella aktiviteter och produkter. Uppfattningen om vad humaniora egentligen handlar om är således beroende av vilken människosyn man har.

Fram till 1900-talets början hade man sett människan som en *medveten* varelse, men nu började även denna tro att undergrävas. Det första grundskottet mot detta synsätt hade kommit redan på 1500-talet, när Kopernikus placerade människan på en liten, ganska obetydlig planet i universums utkant. Det andra grundskottet kom med Darwins utvecklingslära (1859) *The origin of the species* som bland annat förutsatte att människan bara är ett däggdjur bland andra, bara mer intelligent, och med en förmåga till "kollektivt minne" som andra djurarter saknar. Freuds psykologi blev nästa grundskott, genom att den påvisade att den undermedvetna delen av människans psyke till största delen inte är tillgängligt ens för individen själv.

Samtidigt med att Freud föreläste om psykoanalys i Wien, höll språkvetaren Ferdinand de Saussure sina minst lika viktiga föreläsningar om lingvistik (senare samlade och utgivna 1916 i *Kurs i allmän lingvistik*). Saussure lärde ut att språket styrs av underliggande strukturer, dvs. av något slags "kollektivt omedvetet". Både Saussure och Freud talade således om vad vi kan kalla "den dolda människan".

Redan tidigare hade Marx visat att vårt medvetna tänkande inte styrs i någon större utsträckning av rationella val, utan av tankestrukturer som Marx kallade ideologier, och som i sista hand kan härledas till villkoren för det materiella produktionslivet i samhället.

Det avgörande för den nya människosyn som växte fram, blev brytningen med historicism som dominerat 1800-talets humaniora. Saussure införde således en distinktion mellan diakrona och synkrona studier, dvs. mellan studier av dynamiska processer över tiden och direkta analyser av företeelser i samtiden. Språkets utveckling borde egentligen förstås som en utveckling från en synkroni till nästa, dvs. från ett tillstånd till nästa.

Språkforskarna inriktade sig således framför allt på att studera de "tysta" regler som styr vår språkanvändning. Vi människor kan tala och skriva, dvs. använda ord, utan att fullständigt kunna redovisa de regler som styr vårt språkbruk. Merparten av dessa regler är "tysta" för oss. Språkforskarens uppgift är att artikulera dessa regler – så långt det går. Detta är grunden för den strukturalistiska ansatsen i modern vetenskap.

Därmed är vi framme vid postmodernismens och dekonstruktionens genombrott. Den unge och då okände filosofen Jaques Derrida höll 1966 en föreläsning i Baltimore om "Struktur, tecken och spel i vetenskaperna om människan". Han anknöt här till den strukturalistiska och semiotiska traditionen, men på ett kritiskt sätt och påpekade framför allt att varken Saussure eller Lévi-Strauss hade lyckats frigöra sig från den essentialism som utgjort ett vetenskapligt filosofiskt arv ända sedan de gamla grekerna. Både Lévi-Strauss och Saussure hade försökt frigöra sig från den traditionella begreppsapparat, menade Derrida, genom att försöka arbetasig genom den, men ändå hade de fastnat i samma begreppsapparat som de försökt befria sig från. Och så måste det vara – vi människor är för evigt fångar i de begrepp och teorier vi redan har – tänkandet av det nya måste utgå från det gamla tänkandets begrepp. Termen för denna paradoxala, men ofrånkomliga sanning hämta Derrida från Heidegger: *dekonstruktion*.

Dekonstruktionen angriper den västerländska tanketraditionen i dess kärna, dvs. i själva väsenstänkandet. Hos Platon är idéerna organiserade kring ett centrum, det godas idé. Hos Saussure är språkets olika fenomen fortfarande organiserade kring ett centrum, men detta centrum är en utopi – vad som verkligen kan finnas är inte ett centrum utan ett nätverk av skillnader, motsättningar och paradoxer. Språket och tänkandet är ett spel av motsättningar, där centrum hela tiden förflyttar sig. Bakom Saussures fasthållande av utopin om ett centrum i tänkande och språkanvändning, låg en från den västerländska tanketraditionen nedärvd föreställning om ett "språklöst tänkande". Redan Wittgenstein visade att detta är en chimär – det *kan* inte finnas ett språklöst tänkande, utan tänkandet är alltid beroende av kommunikationen med människorna i det tänkande subjektets omvärld.

Och denna grundläggande paradox lär vi få fortsätta att leva med, dvs. att tänkandet av det nya måste ske i de termer och med de begrepp som det nya tänkandet försöker överskrida.

Tore Nordenstams bok är en grundlär, men ändå nöjsam och lättläst introduktion till

den syn på vetenskap och tänkande och kommunikation som nu håller på att växa fram och etablera sig.

*Jerker Lundequist*  
*Projekteringsmetodik, KTH*

**Jan Bärmark**

## **Afrikanska utbildningssystem**

**(Svenska Dagbladet, 12.8.1970, s. 5)**

Om vi vill förstå den politiska och den sociala situationen i ett land, är utbildningssystemet en viktig källa för väsentlig information. Detta gäller speciellt, om vi vill förstå utvecklingen i Afrika de senaste hundra åren. Den slutsatsen har *Tore Nordenstam* dragit i sin bok *Afrikas universitet* (W & W Afrikainstitutets skriftserie, cirka pris 16:10).

Tore Nordenstam har tidigare i sin doktorsavhandling, "Sudanese ethics", studerat afrikanska förhållanden. I "Afrikas universitet" ger han idéhistoriska analyser av hur Afrikas universitet fått den utformning de har idag. Han kommer också med synpunkter på hur man skall förbättra utbildningssystemet i Afrika. Prototypen för de afrikanska universiteten har varit de västerländska utbildningssystemen med sina lärdomsideal. Mot detta västerländska utbildningsideal fanns den islamiska filosofins syn på utbildning. Dessa två olika system står i konflikt med varandra. På många håll har man försökt integrera de islamiska med de västerländska universiteten. I Lybien och Sudan har emellertid utvecklingen varit den motsatta. Här har man haft en islamisk renässans och bygger nya islamiska universitet som starkt betonar gamla utbildningsideal. Nordenstam tänker sig fem olika punkter som skall ingå i en utbildningsideologi. För att förstå utbildningsfilosofin i ett land måste man klargöra vilken människoupfattning som ligger till grund och vilken typ av människa man hoppas kunna skapa genom utbildningen. Till utbildningsideologin hör också en samhällsfilosofi som talar om för vilket samhälle man tänker sig utbildningen. Slutligen bör det också finnas en pedagogik och en politisk strategi för att genomföra ideologin. Alla dessa punkter finns inte uttalade. Man får konstruera fram dem genom att studera källor av olika slag. Vidare får man också studera den praxis som finns för att avgöra om det finns några avvikelser mellan teori och praktik.

De fem punkter Nordenstam här tar upp är inte mindre viktiga att klargöra när man skall studera våra svenska universitet. Tore Nordenstams bok kan därför med fördel användas som en förebild för studier av det svenska utbildningssystemet och dess utbildningsideologi. Afrikas universitet har skapats som satelliter till de västerländska. Detta har haft allvarliga följder. Man har försökt överföra västerländska utbildningssystem från en social miljö till en helt olik miljö.

Afrikanerna betraktades av de västerländska kolonisatorerna som primitiva, som lågt stående jämfört med de vita västerlänningarna. Nordenstam har gjort analyser av den brittiska, den franska, den belgiska, den italienska och den portugisiska utbildningsfilosofin. Gemensamt för dem alla är uppfattningen att utbildningen skall skapa möjligheter att få utbildad arbetskraft för lägre poster i samhället som de infödda kan besätta. Enligt denna människouppfattning stod de infödda långt under i utveckling. Alla civilisationer genomgick samma utveckling och infödingarna var alltså tvungna att genomgå den utveckling man gjort i Västerlandet. Därför var de vita européerna tvungna att visa tålmod med de svarta infödingarna och varsamt leda dem framåt.

Som ideal att sträva mot ville västerlänningarna ge afrikanerna den västerländska kulturen, den kristna religionen, europeiska uppfattningar om samhälle, familj och livsfilosofi. Genom citat visar Nordenstam vilken skada västerlänningarnas fördomar och okunnighet om afrikanska förhållanden haft i uppbyggnaden av de afrikanska universiteten.

Vad som behövs i dag är en planerad utveckling och en kritisk analys av universitetens roll i Afrika. Vidare måste man enligt Tore Nordenstam utföra empiriska studier av hur universiteten fungerar i Afrika idag. Men för att göra detta måste man ha mer kunskaper om forskning. Det krävs kunskaper om forskningsvetenskaper som forskningssociologi, forskningspsykologi, vetenskapsteori. Och inte minst viktigt är det att ha framtidsperspektiven klara.

Nordenstams fem punkter kan med fördel bli kärnan i ett forskningsprojekt om Afrikas universitetspolitik i ett framtidsperspektiv. Det finns i västerlandet stora tekniska och vetenskapliga kunskaper som skulle vara av stort värde i u-länderna. Men de industrialiserade länderna saknar kunskaper om hur dessa skall göras användbara för u-länderna. Genom att ta kontakt med universiteten i u-länderna kan vi lära oss att lösa dessa problem. Detta är inte fråga om någon fattigvård utan om ett samarbete. Det är inte bara u-länderna som här kan lära av oss. Vi har också åtskilligt att lära av dem. Detta framgår klart av Nordenstams utomordentligt intressanta och informationsrika bok.

## Hur objektiv är forskaren?

Naturligtvis har den segslitna myten om vetenskapens objektivitet fått en rejäl törn genom den kritiska och relativt intensiva diskussion i ämnet, som sedan slutet av 60-talet förts i debattböcker och på tidningarnas kultursidor. Samtidigt är det uppenbart att nödvändigheten av fördjupad och fortsatt analys blir alltmer påtaglig i takt med teknokratins och datasamhällets avancerade och alltmer raffinerade sätt att neutralisera och dölja motsättningar och ideologiska värdefrågor.

En djävulsk tendens att genom en byråkratisk-teknokratisk apparat låta politiska frågor på basplanet hastigt och ogenerat avpolitiseraras och transformeras till frågor om teknik, vilka sedan experterna i ostört kan avgöra ovanför folks huvuden.

### Värderingarnas betydelse

En bok som med osedvanligt många perspektivfönster tar itu med dessa intrikata problemställningar är Bo Göranzons sammanställda volym "Ideologi och systemutveckling" (Studentlitteratur), i vilken sakkunniga från skilda discipliner, ställer frågor och företar en sonderande genomlysning av värderingarnas betydelse i forskningsprocessen, av systemutvecklingens effekter på arbetsutformningen, arbetsfördelning och sysselsättning etc, på samma gång som man skisserar riktlinjerna för en delvis ny syn på yrkesetiken.

Det unika med denna diskussion är emellertid att man oförväget tar sin utgångspunkt i konsten, närmare bestämt i Alf Sjöbergs uppsättning av Brechts "Galilei", där frågan om forskningens möjliga frihet och dess lika notoriska risker, ställs på ett sätt som i förbluffande grad äger relevans också för 70-talsdebatten. Så här motiverar redaktören, Bo Göranzon, detta en smula ovanliga tillvägagångssätt: "Dramatik och konst kan uppfattas som kunskapsproduktion genom att vi ställer frågor som ger nya perspektiv. Alf Sjöbergs kunskapsteoretiska metod, som han tillämpar i Galilei, syftar bland annat till att demonstrera hur etablerade intressen, i detta fall katolska kyrkan, kontrollerar villkoren för forskningen."

Varför uppträder forskarna som de gör? I vems intressen försvinner anslagen till viktiga forskningsprojekt? Hur lojal bör experten vara gentemot sina uppdragsgivares problembeskrivning, värderingar och gruppintressen? är andra fundamentala frågeställningar som



utförligt ventileras av representanter från såväl humanistiska som naturvetenskapliga och juridiska fakulteter. Med andra ord är det vetenskapens samhällsfunktion, dess klassmässiga partitagande och ofrånkomliga tendens att direkt eller indirekt befrämja vissa ideologiers intressen och strävanden. Så t ex skriver org-konsult Lennart Torstensson om utredareetik i statsförvaltningen, där han utifrån ett konkret forskningsprojekt, initierat av Statens invandrarverk, diskuterar den enskilde forskarens möjliga handlingsutrymme beträffande kritik mot och avståndstagande från uppdragsgivarens riktlinjer och värderingar.

## **Ny utredarroll**

Professor Tore Nordenstam skisserar i kapitlet "Produktionstekniska värden och värderingar" en ny utredarroll där tyngdpunkten förläggs till dialogen mellan utredaren och människorna i organisationen och där det centrala blir att hjälpa de berörda individerna att klargöra sina mål och metoder och mer optimalt komma till nsikt om sina egna möjligheter, den egna situationen osv. Kanske kan namn som Sokrates och Freire ge en nimbus av uppsatsens målvetna inriktning på dialogen som instrument för medvetandegörande.

Samma grundhållning finns i professor Nordenstams avslutande uppsats "Forskningens yrkesetik – ett kompetensanalytiskt perspektiv", vars syfte är att komplettera det gängse sättet att inom yrkesetiken i första hand formulera normer och värden med ett kompetensanalytiskt perspektiv. Det väsentliga ur detta betraktelsesätt blir då i stället att se på "vilka resurser individen har för att uppfatta sin situation och motpartens situation och vilka resurser han har att åstadkomma förändring".

För forskarens del gäller det att ha internaliserat de värderingar som bör bilda utgångspunkt för det fortsatta projektet: "Det som skiljer den etiskt kompetente aktören från den inkompetente är bland annat att han gjort hänsynstagandet till sina medmänniskor och andra levande varelser till en del av sin karaktär. Det som gör experten omoralisk är, förefaller det mig, att han genomför sina resonemang utan att räkna med de mänskliga följderna. En etiskt kompetent aktör kan därför inte avsluta sina beräkningar med att lägga till ett avsnitt om etiska synpunkter. De etiska synpunkterna måste vara med och bestämma hans tänkande och handlande hela tiden."

Att den här diskussionen är alltför angelägen för att få stanna hos några initierade men isolerade experter, inser givetvis den som t ex ägnat U68 och kärnkraftsfrågan ett allvarligt studium. Så läs den här boken. Och diskutera den!

LEIF ERIKSSON



## FRA KUNST TIL VITENSKAP

### Två läsarrecensioner från bokkilden.no

#### **Grei og oversiktlig**

Professor Tore Nordenstam er svensk, men har undervist på norske universiteter i mange år. Med «Fra kunst til vitenskap» har han gitt sitt bidrag til den stadig voksende rekken av bøker som forsøker å forklare hva humaniora er, og dette er en av de bedre jeg har lest. Nordenstam følger tråden fra antikkens og middelalderens syv frie kunster fram til dagens humanistiske kjernefag: filosofi, språk- og historievitenskap. Han legger naturlig nok mest vekt på romantikken, perioden da de fleste av fagene begynte å få sin moderne form. I tillegg greier han ut om de forskjellige posisjonene i debatten om grensen mellom humaniora og samfunnsfagene, og videre: mellom disse områdene og naturvitenskapene. En grei og oversiktlig bok som også burde være forståelig for uskolerte. Lukk

skallagrim Rating: 5

#### **Problematisk emne**

Jevnt over er dette en av de beste lærebøkene jeg har lest når det kommer til humaniora-begrepet og humanvitenskapene. Problemet med å bruke denne boka som grunnbok i humaniora-varianten på ex.fac er imidlertid at det for nye studenter rett og slett kan være vanskelig å sjalte ut hva som er relevant lærestoff, eller rettere sagt: hva er aktuelt for eksamen. Til dette er Nordenstam for detaljert, grundig og diskuterende. På et litt høyere nivå vil den derimot fungere utmerket. Boka gir en god og vitenskapelig innføring i humanvitenskapenes område, og jeg vil spesielt trekke fram Nordenstams problematisering av begreper som svært interessant og nyttig lesning for alle nivåer. Nordenstams påstand om at humanvitenskapene ligger hundre år etter naturvitenskapene, er verdt å få med seg.

Lystleser Rating: 5

**Arne Næss om det deduktiva idealet (*Sudanese Ethics*, kap. 2):**

***Hvilken verden er den virkelige?***

**Universitetsforlaget, Oslo Bergen Tromsø, 1969, s. 69-72.**

**På engelska i *The Selected Works of Arne Naess*, Vol. III, Springer, 2005, s. 42-44.**

vanskeligheter frem på et ubeleilig tidlig stadium i våre overveielser: vanskelighetene ved å gi en fremstilling av et system uten å forutsette et bestemt annet system som ramme, som et videre system *innen* hvilket det første fremstilles. Metasystemet *kan* jo vise seg å kunne formes slik at det bare punktvis går ut over systemet, men i hvert fall forutsetter det en mulighet for å se systemet utenfra som vanskelig kan foreligge for systematikerens selv.

Det er sørgelig å måtte gjøre slike innskrenkninger i vår fremstilling av eksempler til synoptiske minima. Men sporene som går i to andre retninger skremmer – det første fører til systemeksempler som er uhandterlige for våre formål ved sin kompliserthet (f. eks. A. H. Winsnes' for andre formål tilfredsstillende fremstilling av Maritains filosofi), det andre til metaforskere som helt unnlater å gi eksempler på hele systemer (Everett Hall o. a.).

Dr. Tore Nordenstam har nylig underkastet hva han kaller «det deduktive ideal i etikken» en prinsipiell kritikk.<sup>26</sup> Den angår vårt emne, siden etikk jo er en meget vesentlig del av totale systemer og vi i det følgende i høy grad vil basere våre overveielser på de pyramidale forenklinger av systemer.

Dr. Nordenstam mener det deduktive ideal er klart formulert av Richard Brandt (*Ethical Theory*, Englewood Cliffs, N. J. 1959, s. 295) i følgende ord:

«Ideelt sett består en normativ «teori» av et sett *almene* prinsipp, analogt med aksiomene i et geometrisk system. Det vil si, ideelt omfatter det et sett *korrekte* eller gyldige *almene* prinsipp, så korte og enkle som mulig, forenlig med *kompletthet* i den forstand at disse

prinsipper når de føyes sammen med sanne ikke-etiske utsagns, vil logisk implisere ethvert sant eller gyldig etisk utsagn. Et slikt ideal for et system må være vår rettesnor.»

Dr. Nordenstams kritikk synes fullstendig berettiget, og det er bra at Brandt i sine verdifulle arbeider *ikke* har latt seg lede av det ideal han har stillet opp!

Dr. Nordenstam gir (s. 30) uttrykk for at Johan Galtung og jeg har hatt et slikt ideal for etiske systemer eller at en etikk på ideell form («beste» form?) må være deduktiv. Dette holder ikke stikk. Det er etter vår oppfatning et verdifullt foretagende å konstruere *modeller* for etikker eller etiske systemer. Men det er ikke den *deskriptive* etikks mål. Modeller må være forenklede for så vidt de overhodet oppfattes som beskrivelser. Dr. Nordenstam refererer til en rekonstruksjon av Gandhis politiske etikk hvor det uttales eksplisitt at det dreier seg om modell, ikke beskrivelse. Innen modellen foretas avledninger som ved presisering får karakter av deduksjoner. I faktisk forekommende systemer vil *avledninger* foretas, men neppe deduksjoner. Deduksjon kan neppe være noe godt mønster for avledning innen et system. Videre må det skilles mellom etisk system og etisk relevant atferd, verbal og ikke-verbal.

Dr. Nordenstam fremhever med rette etikkers «åpenhet»: «Et tilfredsstillende etisk system f. eks. må være fleksibelt nok til å kunne anvendes på nye og uforutsette arter av situasjoner, og for å være fleksibelt må systemet til en viss grad være åpent.» (s. 30) Matematiske termer har ingen fleksibilitet (når de inngår i aksiomatiske systemer). Forskjellen er vel kjent og når Spinoza definerer og avleder deduktivt skjer det ut fra begreper

definisjon, bevis, avledning etc. som *ikke* er hentet fra matematikken. For overhodet å gi Brandts siterte uttalelse god mening må man vel gå ut fra at han bruker en klassisk filosofisk terminologi. Selv om altså dr. Nordenstams kritikk neppe treffer så hardt som han synes å mene, er det fortjenstfullt å understreke at det fører galt avsted å tenke seg konkrete etiske avgjørelser *deduserbare* av mer eller mindre generelle etiske normer pluss situasjonsbeskrivelse. Det kan i etikk med like liten rett gjøres til ideal som i jurisprudens.

Deskriptiv etisk forskning kan altså ikke primært være søken etter etiske grunnnormer hvorav resten av en etikk avledes. «Etikkens åpne struktur spiller en rolle som har viktige metodiske konsekvenser for både deskriptiv og normativ etikk. Søken etter grunnleggende normer kan ikke lenger betraktes som den deskriptive analytikers hovedoppgave; hans oppgave vil bli å beskrive det hele system av moralske normer, generelle og spesielle, for de generelle normer kan ikke fullt ut forstås isolert fra de spesielle som bidrar til å gjøre deres mening mer fastlagt.» (s. 34) Dette er helt klart når det gjelder ikke-volds etikk: en lang rekke mer eller mindre spesielle normer må til for å avgrense hva ikke-vold overhodet går ut på. Det nytter ikke å legge alt etisk relevant stoff inn i en grunnnorm «Vær ikke-voldelig!» Men man må også gå videre fra temmelig spesielle normer til enkeltavgjørelser. «Viten om de generelle prinsipper i en persons etikk gjør det ikke overflødig å samle viten om hans spesielle moralske avgjørelser, akkurat som kjennskap til lovbøkens statutter ikke fjerner behovet for å studere enkeltsaker. Kasuistikk er en essensiell del av etikken.» (s. 34) Dette gjelder

'levende etikk', en person eller gruppes etiske liv, etiske atferd.

### 3. SYNOPTISKE FILOSOFISKE SYSTEMER

a. *Utsagnsett som tilfredsstiller minimale krav til system.*

Hva vi, i alle fall foreløpig, leter etter kan litt drastisk formuleres slik: sett av korte, vage og flertydige, sanne eller feilaktige, men dog ikke komplett uforståelige eller intetsigende, formuleringer egnet til grov og foreløpig avgrensning av et utvalg av systemer i disses grunntrekk. Fremstillingen må være minst mulig utbrodert: vi søker noe som *bare så vidt* greier seg som eksempel på et helt system. Uttrykket *synoptiske systemer* er kanskje godt nok hvis man husker på at fordringer til presisjon riktignok er minimale, men ikke fordringer til eksplisitet. Kanskje er «synoptiske systemer» en bedre betegnelse, idet oppmerksomheten henledes på at noe sammenfattes med tanke på oversiktighet.

For at systemet skal være filosofisk altomfattende skal vi søke å formulere noe om de fleste av hovedemnene, slik de tradisjonelt fremstilles idag i filosofi: noe generelt og grunnleggende om hva som er (ontologi), noe generelt om kunnskap (epistemologi), logikk, noe om betingelser for kognitiv meningsfullhet (semantikk) og grunntrekk av en etikk. Undertiden vil vi greie oss med mindre, men det er ikke uoverkommelig å få minst én formulering fra hvert av de 5 felter.

Everett Hall mener at systemenes kategorier tenderer i retning av et treleddet mønster svarende til de filo-

- sjon, gi anledning til et altomfattende absoluttistisk system. Det kommer bare an på om man legger nok tid og fanatisme i det.»(*Erkenntnis und wissenschaftliches Verhalten*, s. 247—248).
- <sup>22</sup> De behandles bare i 9 linjer, *op. cit.*, s. 175.
- <sup>23</sup> Sml. Bertrand Russell og Frederik Coplestone, *En samtale om Guds eksistens*, Oslo 1957.
- <sup>24</sup> En slags metode for suksessivt mer adekvat — og derfor komplisert — oppstilling av etisk system er fremstillet i «*Methodological Notes on the Systematization of Gandhi's Ethics*». (Stensilent.)
- <sup>25</sup> E. Cassirer, *Individuum und Kosmos in der Philosophie der Renaissance*, Leipzig 1927, åpningsavsnitt, kapittel 1. Sitert fra Torch-Book edition, New York, s. 7.
- <sup>26</sup> Kritikken finnes i hans upubliserte doktorgradsarbeid, Tore Nordenstam: *An Analysis of the Traditional Sudanese Virtues*. Mine bemerkninger er delvis tatt fra en sakkyndig uttalelse til Universitetet i Bergen. (Senere omarbeidet utgave: «Sudanese Ethics», Uppsala 1968.)
- <sup>27</sup> K. Jaspers, *op. cit.*, s. 161.
- <sup>28</sup> «Problemet om personlig identitet», *Norsk Filosofisk Tidsskrift*, 1967, nr. 4, s. 2.
- <sup>29</sup> Sml. J. Stalin, *Über dialektischen und historischen Materialismus*, Moskva 1939.
- <sup>30</sup> Stephen C. Pepper, *World Hypotheses, A Study in Evidence*, Berkeley 1961, s. 1.
- <sup>31</sup> Oversettelse av «Erscheinungen für uns». Formuleringen av Hegels system følger i hovedsaken Ueberwegs *Geschichte der Philosophie*, IV, 9. utgave, Berlin 1902.
- <sup>32</sup> Formulert vesentlig i tilslutning til formuleringene i *Ueberwegs Geschichte der Philosophie*, IV, 9. utgave.
- <sup>33</sup> *Empiricism and the Analytic-Synthetic Distinction*; hittil upublisert avhandling.
- <sup>34</sup> *Filosofins historia* III, Stockholm 1966, s. 247.
- <sup>35</sup> H. F. Hallett, Benedict de Spinoza: *The elements of his Philosophy*, London 1957, s. VII.
- <sup>36</sup> Cassirer, C.: *Das Erkenntnisproblem II*, Berlin 1907, s. 386.



## ARNE NÆSS OM MINA TVÅ FÖRSTA AVHANDLINGAR

I ett sakkunnigutlåtande på 1960-talet skrev Arne Næss ganska utförligt om mina två första avhandlingar, licentiatavhandlingen *Empiricism and the Analytic-Synthetic Distinction* (1961) och doktorsavhandlingen *An Analysis of the Traditional Sudanese Virtues* (1965).

Næss utlåtande trycktes i *Universitetet i Bergen Årsmelding 1967-68 fra Det akademiske kollegium ved Arne Halvorsen direktør*, Bergen 1968, s. 161ff., som återges på de följande sidorna.

En utvidgad version av licentiatavhandlingen publicerades 1972, en lätt reviderad version av doktorsavhandlingen publicerades 1968 med titeln *Sudanese Ethics*. Båda böckerna finns tillgängliga i sin helhet på internet:

<http://www.torenordenstam.se/bocker/index.html>

1. Dr. TORE NORDENSTAM. Vårterminen 1961 innleverte dr. Tore Nordenstam den maskinskrevne licentiatavhandlingen *Empiricism and the Analytic-Synthetic Distinction* til bedømmelse ved Göteborgs universitet. Den klargjør mange trekk ved en heftig debatt som raste i 50-årene, og som engasjerte de fleste av Amerikas skarpeste logikere. Det er derfor meget beklagelig at avhandlingen ikke straks ble publisert. Den har ennå sin store verdi, men kan ikke lenger påregne den interesse som den ganske sikkert ville ha blitt møtt med i 1961.

Innledningsvis fremstilles den oppfatning at empirisme forutsetter skarp distinksjon mellom syntetisk og analytisk, og at empirismen er feilaktig eller må defineres på ny siden en slik distinksjon ikke kan trekkes. Dernest analyseres påstanden om at distinksjonen er nødvendig for empirisme. Dernest analyseres begreper analytisk sannhet, synonymitet etc., slik de har relevans for naturlig språk og epistemologi. Til slutt spørres om hvilken betydning kunstige språk kan ha for diskusjonen.

Avhandlingen er så ypperlig disponert og vel gjennomarbeidet at jeg er fristet til også å beklage den ikke har tatt for seg mer vesentlige og klarere avgrensbare emner. Det er meget tale om distinksjoner slik de *vanligvis* oppfattes. Det viser seg, som ventet, at det vanlige er vagt eller uholdbart. Dr. Nordenstam kommer for sent til et mer konstruktivt arbeid enn påvisning av svakheter ved det vanlige.

Hvis et skarpt skille mellom syntetisk og analytisk skal gjøres til kriterium på en bestemt erkjennelsesteori (eller ennå videre doktrin) som gis den idéhistorisk vektige empirisme, må man kunne forlange at ordet «analytisk» står for et bestemt (vel avgrenset) begrep, eller at det blir brukt på en beskrivbar måte som ikke er sterkt vilkårlig. Det finnes da også en rekke begreper 'analytisk'. Vanskeligheten ligger til dels nettop i at bare ikke én distinksjon har fått navnet analytisk-syntetisk distinksjonen, men en hel rekke. Nordenstam (s. 55) skjelner mellom noen av dem. Det «begrep» 'analytisk' han mener er det videste, er dog neppe det videste, nemlig det som går ut på at en formulering (statement) er analytisk hvis og bare hvis det er sant alene på grunn av meningen til de ord (terms) som utsagnet inneholder. Jeg sier «begrep» i gåseøyne, siden det jo er sterkt ulike tolkninger av «sant på grunn av mening». At dette begrep (eller denne familie av begreper) ikke er den videste, fremgår av hva han selv sier (s. 6), nemlig at ifølge én språkbruk gis det analytisk *feilaktige* formuleringer. Da Nordenstam lar «statements» bestå av ord, og utsagn (som det som uttrykkes ved ord) ikke består av ord, har jeg oversatt det med «formulering». Viktige bruksmåter av «analytisk» er imidlertid slik at utsagn, ikke formuleringer, er analytiske. Det er vanskelig å utpeke noe bestemt begrep 'analytisk' som det videste, siden de fleste er inkomparable m.h.t. begrepsinnhold. Sammenligninger man ekstensjoner (omfang) viser det seg sannsynligvis at mengdene som fremkommer ikke lar seg arrangere i noe kinesisk-eske system.

Til de forskjellige analytisitetsbegreper vil det, som Nordenstam påpeker, svare forskjellige analytisitetsprinsipper, all den stund et slikt prinsipp sier at distinksjonen mellom analytisk og syntetisk er *skarp*. Av de mange presiseringer av «skarp» som kommer på tale, velger dr. Nordenstam dem som gir følgende prinsippformulering: «det er ikke så at en formulering kan være *mer*,

*mindre* eller *like* analytisk som en annen». Angrepet på prinsippet går da ut på å hevde: «en formulering *kan* være mer, mindre eller like analytisk som en annen». En slik oppfatning kalles gradualisme. Som eksempel på gradualisme i denne mening nevner dr. Nordenstam (s. 10) påstanden at matematikkens analytiske prinsipper skiller seg ut fra andre hypoteser ved massen eller mengden av verifikasjon de har erfaret. Dr. Nordenstam sier det ikke eksplisitt, men hans gradualismebegrep synes å skulle eksemplifiseres ved at en formulering er mer analytisk enn en annen, hvis (men ikke bare hvis) utsagnet det første uttrykker, er sterkere bekreftet enn utsagnet det annet uttrykker.

Denne sprogbruk er uheldig, synes det meg. Vellykket verifikasjonsprosess gir øket grunnlag for å påstå at et utsagn er *sant*, ikke (nødvendigvis) at det er analytisk. Vellykkete verifikasjonsprosesser av 'utsagnet U er analytisk' gir øket grunnlag for påstanden at U er analytisk. Dette gjelder uansett hvor skarpt eller sløvt eller butt distinksjonen mellom analytisk og syntetisk er. Ved å flette sammen eller endog identifisere grad av verifikasjon med grad av analysitet oppnåes det ikke noe. I alle fall sier dr. Nordenstam ikke noe om hvorfor han anser det interessant å behandle et gradualismebegrep av slik art.

Dr. Nordenstam uttaler (s. 10) at analytisitetsprinsippet er en av de fundamentale teser innen *moderne empirisme*. Men mener han det? Han nevner to kvalifikasjoner straks. Av disse og andre vektige ting han sier, synes konklusjonen snarere å være: det finnes neppe noen bestemt *tese* ved navn analytisitetsprinsippet og heller ingen bestemt *doktrin* moderne empirisme. Det siste uttrykket er viktig i idéhistorien, ikke doktrinhistorien. Det er nyttig som betegnelse for tradisjoner, strømninger og tendenser, ikke for filosofiske standpunkter (innen profesjonell debatt). Dr. Nordenstam sier da også konkluderende at forskjellen mellom empirisme og andre filosofiske synspunkter (*views*) *ikke* ligger i antagelse eller forkastelse av distinksjoner av arten analytisk/syntetisk. Dessverre tilføyer han: «it lies in the use that is made of the distinctions». (S. 11). Distinksjonene brukes i formuleringen av «et prinsipp». Hempel, Pasch og nå også dr. Nordenstam kaller «empirismeprinsippet», grovt og løst formulert: det finnes ikke syntetisk apriorisk kunnskap. (Det viser tilbake til en stor filosof hvis navn begynner på K!).

På grunn av at uttrykket «analytisk» står for forskjellige begreper og at «apriorisk» gjør det samme, kan ikke ordrekken «det finnes ikke syntetisk apriorisk kunnskap» (tatt isolert fra en bestemt presist skrivende forfatters tekst) stå for noe bestemt prinsipp eller tese. Dr. Nordenstam skjølner mellom 16, hvorav noen, som han selv gjør oppmerksom på, er uinteressante. Men mange er interessante i relasjon til nåtidens debatt, og dr. Nordenstam bidrar sterkt til deres klargjøring ved sine mange alternative presiseringer. Hans neste fremstøt (s. 14) går så ut på å vise at antagelse av empirisismeprinsippet, i dets interessante varianter, forutsetter ikke antagelse av analytisitetsprinsippet. Påvisningen er vellykket. Altså, sier dr. Nordenstam (s. 18) behøver ikke Quine, White og Goodman avstå fra å anta empirismeprinsippet på grunn av forkastelse av analytisitetsprinsippet. Dette er en interessant og overbevisende konsekvens.

Det er viktig å være klar over at konsekvensen påstås ut fra bare 4 av de mange mulige, rimelige presiseringer av «apriorisk». De 4 formulerer dr. Nordenstam slik s. 24: (i) that it is *necessary* and strictly *universal* in Kant's sense; (ii) that it *can be known independently of experience*; (iii) that it is *absolutely certain* (and not merely probable or taken for granted); (iv) that it is *true solely by virtue of its meaning* (by virtue of the meanings of the constituent terms) (and independently of facts.).

I kapittel 2 gir dr. Nordenstam en meget solid kritikk av Quine, White og Goodmans meget vel kjente og aktede arbeider omkring spørsmålet om generelle kriterier eller definisjoner av analysitet og synonymitet. Hans standpunkt er det meget fornuftige at det ville være høyst merkelig om noen slike kriterier eller definisjoner skulle finnes. Dessuten, «little is known about synonymy in view of its importance» og «no criterion has ever been given for deciding when a statement-in-use is analytic». (S. 39).

Kapittel 3 består av en konsentrert kritisk gjennomgåelse av problemer omkring synonymitet og analysitet i naturlige sprog.

Tredelingen i syntaks, semantikk og pragmatikk blir av dr. Nordenstam kritisert for så vidt som pragmatikk må inngå i enhver anvendelse av analytisk/syntetisk distinksjonen på et naturlig sprog f.eks. engelsk. I det hele viser Nordenstam stor åpenhet for forskningsretninger som forutsetter noe mer en formallogisk trening. Han retter seg derfor karakteristisk nok også mot Quines behaviorisme. Den er et produkt av en logikers fantasi og har lite med behavioristisk *forskning* å gjøre. I fjerde og siste kapittel blir det begrenset i hva innføringen av kunstige eller formaliserte sprog kan bidra i debatten, klart fremhevet.

For å unngå unødvendig omfattende omtale av dr. Nordenstams verk har jeg bare gått i detalj i kapittel 1.

Hovedinntrykket er meget godt, men det synes som om dr. Nordenstam har kastet seg over et emne han ikke personlig har vært helt engasjert i. Han har sett svakhetene i andre forsøk på behandling av det, men ikke opparbeidet noen voldsom vilje til selv å gjøre noe bedre. Det er derfor ikke så svært overraskende at neste større arbeid fra hans hånd vedrører et svært forskjellig emne.

Dr. Nordenstams doktorgradsarbeid er en omfattende fremstilling av tradisjonelle sudanesiske dyder — *An Analysis of the Traditional Sudanese Virtues*.

Første del av avhandlingen gjør rede for en måte å studere «etiske systemer» på og inneholder bl.a. definisjoner av visse sentrale termer. Annen del fremstiller hvorledes tre sudanesiske studenter oppfatter høyt rangerte dyder i deres eget samfunn: mot, generøsitet, gjestfrihet, anstendighet, ære osv. Tredje del består av opptak av intervjuer og noen essays forfattet av studentene.

Det er selvsagt bare systematikken og metodologien jeg kan bedømme. Representativiteten av de tre studenters syn kan jeg ikke kontrollere. Emnet er dessuten filosofisk lite sentralt.

Måten hovedemnet behandles på gir eksemplifikasjon av et program for moralfilosofi generelt — mener dr. Nordenstam. Han vil bl.a. at filosofene skal tillate seg å gå i detalj i studiene at etiske systemer og ikke legge slik vekt på logisk oversiktighet. «Philosophers have tried to find simple sets of simple rules in ethics, they have tried to find simple decision procedures, they have tried to reduce some concepts to other concepts, and so on. The quest for simplicity has, in my opinion, done much to impoverish moral philosophy, especially since it has often been coupled with the assumption that ethical rules should be universally applicable. There does not seem to be much of interest in ethics which is both very simple and of universal application». (S. ii).

Dette rammer midt i blinken, dvs. *statistisk* sett. Det finnes jo filosofer som nettopp har gått i detalj og lagt vekt på hva dr. Nordenstam anser verdifulle.

Ved «deskriptiv etikk» forstår dr. Nordenstam «the description and analysis of ideals of life». (S. 12). For presisering henviser han til selve behandlingen av de sudanesiske dyder, han tror ikke presise definisjoner kan make it gi et adekvat bilde. Samme tendens bort fra definisjoner spores i hans bestemmelse av hva som er etisk relevant: «A question can be said to be of general ethical relevance in so far as it is related to somebody's ideal of life». (S. 25). Dette er en vag og bred formulering, nærmest en advarsel til leseren om ikke å stille generelle spørsmål, men se hvorledes forfatteren ter seg under behandling av de enkelte emner.

Dr. Nordenstam vender seg likeledes (s. 29 ff) mot «det deduktive ideal i etikken». Han mener det er klart formulert av Brandt i følgende ord:

«Ideally a normative «theory» consists of a set of *general* principles analogous to the axioms of a geometric system. That is, ideally it comprises a set of *correct* or valid *general* principles, as *brief* and *simple* as possible compatibly with *completeness* in the sense that these principles, when conjoined with true nonethical statements, would logically imply every ethical statement that is correct or valid. Such an ideal for a system must be our guide». (Brandt 1959, P. 295).

Dr. Nordenstams kritikk synes fullstendig berettiget, det er bra at Brandt i sine verdifulle arbeider *ikke* har latt seg lede av det ideal han har stillet opp!

Når dr. Nordenstam mener (s. 30) at Galtung og jeg har hatt et slikt ideal for etiske systemer eller at en etikk på ideell form («beste» form?) må være deduktiv, er han på villspor. Det er et

verdifullt foretagende å konstruere *modeller* for etikker eller etiske systemer. Men det er ikke den *deskriptive* etikks mål. Modeller må være forenklinger for så vidt de overhodet oppfattes som beskrivelser. Dr. Nordenstam refererer til en rekonstruksjon av Gandhis politiske etikk hvor det uttales eksplisitt at det dreier seg om modell, ikke beskrivelse.

Dr. Nordenstam fremhver med rette etikkers «åpenhet»: «An adequate ethical system would e.g. have to be flexible enough to be applicable to new and unforeseen types of situation, and to be flexible the system must be *open* to a certain extent». (S. 30). Matematiske termer har ingen fleksibilitet (når de inngår i aksiomatiske systemer). Forskjellen er vel kjent, og når Spinoza definerer og avleder deduktivt, skjer det ut fra begreper definisjon, bevis, avledning etc. som *ikke* er hentet fra matematikken. For overhodet å gi Brandts siterte uttalelse god mening må man vel gå ut fra han bruker en klassisk filosofisk terminologi. Selv om altså dr. Nordenstams kritikk neppe treffer så hardt som han synes å mene, er det fortjenstfullt å understreke at det fører galt avsted å tenke seg konkrete etiske avgjørelser *deduserbare* av mer eller mindre generelle etiske normer pluss situasjonsbeskrivelse. Det kan i etikk med like liten rett gjøres til ideal som i jurisprudens.

Deskriptiv etisk forskning kan altså ikke primært være søken etter etiske grunnnormer hvorav resten av en etikk avledes. «The role of open texture in ethics has important methodological repercussions for both descriptive and normative ethics. The search for basic norms can no longer be regarded as the main task for the descriptive analyse: his task will be to spell out the whole moral system of general and specific norms, for the general norms cannot be fully understood in isolation from the specific norms which help to make their meaning more determinate». (S. 34). Dette er helt klart når det gjelder ikke-volds etikk: en lang rekke mer eller mindre spesielle normer må til for å avgrense hva overhodet ikke-vold går ut på. Det nytter ikke å legge alt etisk relevant stoff inn i en grunnorm «Vær ikke-voldelig!». Men man må også gå videre fra temmelig spesielle normer til enkeltavgjørelser: «Knowledge about the general principles of somebody's ethics does not make it superfluous to assemble knowledge about his particular moral judgements, just as knowing the statutes in the law-books does not eliminate the need for studying cases. Casuistry is an essential part of ethics». (S. 34).

Dr. Nordenstam advarer mot lettivnt avgrensning av korrekt sprogbruk: «Outsides such specialized contexts, the application of a term is done on the basis of previous applications which are regarded as normative. Talk of «rules of meaning» tends to be misleading for this very reason: usually, language users are not consciously aware of any such rules, and great care should be exercised when one tries to reconstruct rules of meaning from applications. Now, this is the way in which the crucial terms in many (but not all) ethical systems acquire their meaning. Rather than to look for any general rules governing the application of those terms, the investigator had better make a survey of their ranges of application. If one wants to find out e.g. what somebody means by 'sin' or 'welfare', one had better find out to what kinds of things he applies those words<sup>1</sup> and leave it at that rather than to try and sum up the findings in the form of sets of necessary and sufficient conditions for the correct use of the words». (S. 37).

Hva der Nordenstam intenderer synes meg aldeles utmerket, men måten han sier det på er egnet til å misforståes. Hvis man f.eks. har anledning til å studere 1000 tilfeller av en persons bruk av ordet «synd», er det viktig for den deskriptive etiker å finne en sammenheng. Hvis etikeren virkelig greier å «find out» eller ved induksjon og gjetning å komme til en generell, provbar hypotese om «to what kind of things he applies» (s. 36) ordet «synd», er etikeren jo kommet *meget* langt. Særlig når man uten skruppel kan angi hvilke arter forhold personen ikke bare *har brukt* ordet «synd» om, men hvilke arter personen *braker* ordet «synd» om. Når etikere har søkt regler for bruken av ord hos personer eller sett av nødvendige og tilstrekkelige betingelser, har de vel ikke satt seg noe mer urealistiske mål? Hvis ordet «synd» av en person kan sies å brukes om artene

<sup>1</sup> Cr. Edel's emphasis on the need for investigations of «the full cultural content» of ethical terms (Edel 1959, P. 118).

A, B, C av forhold, og bare disse, kan man vel også si at personen følger en regel, og at etikeren kan fastlegge et sett nødvendige og tilstrekkelige betingelser: for at ordet «synd» skal brukes slik som personen bruker det, må nødvendigvis ordet predikeres om A eller B eller C. Det blir også en tilstrekkelig betingelse som ut fra personens sprogbruk er korrekt. Det viktige er at alle slike hypoteser om at personen bruker (ikke bare har brukt) et ord om visse ting eller på visse måter, er vanskelig prøvbare og blir ofte dårlig prøvet. De blir lett grove forenklinger som er misvisende projeksjoner av etikerenes egne forestillinger om synd. Dr. Nordenstam ordlegger seg altså på en måte som lett får en til å tro han ikke påstår mer enn en viss terminologis overlegenhet: man skal fremfor alt avgrense sprogbruk etter *arter av ting* (kinds of things) et ord brukes om, men *ikke* etter regler eller regelmessigheter en bruk følger eller viser. Men dr. Nordenstam er tydelig ute etter meget viktigere saker enn en terminologidring.

Også dr. Nordenstams kritikk (s. 37) av distinksjonen konnotasjon/denotasjon er misvisende. Selv Max Blacks forklaring av hva konnotasjon er, gjør ikke at konnotasjonsavgivelser sperrer for begreperes åpenhet eller skjønnsmessige etisk relevante avgjørelser om hvorvidt et bestemt tilfelle kan subsumeres eller ikke kan subsumeres under begrepet. Black sier: «The connotation of a term is the sum total of properties that anything must have in order that the term will apply to it». Dr. Nordenstam kommenterer: «On this definition, open-textured terms will simply not have any connotations». Hvis konnotasjonen til 'etisk forsvarlig salg av x' inneholder egenskapsangivelsen 'x selges for en ikke urimelig pris', kommer de vanlige skjønnsmessige avgjørelser om urimelighet inn. Man kan forsøke å presisere «rimelig», men grensene for vellykkede forsøk er snevre. Det er intet i kloke avgrensninger av begreper 'konnotasjon' som hindrer bruk av ord med en viss villet vaghet (eks. «rimelig») innen konnotasjonsavgrensningsformuleringer.

Dr. Nordenstam tar så opp en analyse av ideologiforskning og dens relasjoner til utforskning av livsidealer. Analysen ligger på et meget høyt nivå, men jeg skal ikke komme nærmere inn på den. Om de siste kapitler av den systematiske innledning kan det samme sies. Dr. Nordenstam legger vekt på en art etikk sentrert om dydsbegrepet (virtus, areté) og søker å avgrense den slik at den blir interkulturelt forståelig. «Dyd» blir definert meget vidt:

«(Def.) By 'a virtue' shall in this book be meant «a good feature», «a good quality», «a good characteristic».

The virtues of the good Sudanese are, according to this definition, the qualities or characteristics or features one should have in order to be a good Sudanese.

An individual's ethics of virtue can now be devined as that fragment of his ideology which consists of his conceptions of what one should like in order to be a good man, a good woman, a good citizen, a good tribesman, a good father, a good mother, a good friend, a good farmer, a good mechanic, and so on. The ethics of virtue, according to this definition, comprises all the virtues of human beings in all their capacities and roles». (S. 83–84).

Annen hoveddel av dr. Nordenstams avhandling gir så selve analysen av tradisjonelle sudanesiske dyder. Også denne del inneholder mange generelt filosofiske betraktninger. Nivået er gjennomgående høyt.

Sammenfattende vil jeg gjerne fremheve den mønstergyldige sammenfletning av teoretisk-filosofisk analyse og omsorgsfull databehandling. Det er meget sjelden at fullt utdannede fagfilosofer går nøye inn på et empirisk materiale. Empirisk og dermed logisk ugjennomtrengelighet er noe fagfilosofene kanskje frykter mest av alt, og et rikt erfaringsstoff har nettopp denne egenskap. Det har imidlertid vist seg overmåte fruktbart både for filosofi og sosialvitenskapene at et stoff gjennomlyses fra ulike synspunkter. Dr. Nordenstams avhandling er av interesse både teoretisk-filosofisk og sosialvitenskapelig. Dermed er det ikke sagt at den ikke har svakheter. Noen er allerede nevnt i omtalen av avhandlingens første kapitler. Det er tydelig at forfatteren ikke har lang erfaring som etisk teoretiker eller i empirisk feltforskning. Det vitner imidlertid om store utviklingsmuligheter at forfatteren har bragt det så langt i de to diametralt motsatte felter av filosofien som hans to større avhandlinger berører.

